TARJIMADA MILLIY MENTALITET VA REALIYALAR TARJIMASI

ANDIJON DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI

Xorijiy filologiya va turizm fakulteti

Tarjima nazariyasi va amaliyoti, 101-guruh talabasi

***Obidova Dilxumorning** Tarjimashunoslik fanidan*

tayyorlagan MUSTAQIL ISHI

Annotatsiya

Ushbu maqolada tarjima jarayonida milliy mentalitet va realiyalarni boshqa tilga to‘g‘ri yetkazish masalalari yoritilgan. Milliy mentalitetning til va madaniyat bilan uzviy aloqasi, realiyalarning o‘ziga xos xususiyatlari hamda ularni tarjima qilishda yuzaga keladigan lingvistik va lingvomadaniy muammolar tahlil qilingan. Shuningdek, realiyalarni tarjima qilishning transliteratsiya, transkripsiya, tavsifiy tarjima, izohlash, analogiya va kalkalash kabi usullari o‘zbek tilidagi misollar asosida ko‘rib chiqilgan. Maqolada G‘aybulla Salomov, Ergash Ochilov, E. M. Vereshchagin, V. G. Kostomarov, Peter Newmark va Juliane House kabi olimlarning tarjimashunoslikka oid qarashlariga ham e’tibor qaratilgan. Tadqiqot natijasida milliy-madaniy birliklarni tarjima qilishda ularning lug‘aviy ma’nosini saqlash bilan bir qatorda, xalqning tarixi, urf-odatlari, qadriyatlari va turmush tarzini ham hisobga olish zarurligi asoslangan.

Kalit so‘zlar: tarjima, milliy mentalitet, realiya, milliy kolorit, lingvomadaniyat, madaniyatlararo muloqot, tavsifiy tarjima, transliteratsiya, tarjima strategiyasi.

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы передачи национального менталитета и реалий в процессе перевода. Анализируются взаимосвязь национального менталитета с языком и культурой, особенности реалий, а также лингвистические и лингвокультурологические проблемы, возникающие при их переводе. На примерах узбекского языка рассматриваются такие способы перевода реалий, как транслитерация, транскрипция, описательный перевод, пояснение, аналогия и калькирование. Особое внимание уделяется взглядам Гайбуллы Саламова, Эргаша Очилова, Е. М. Верещагина, В. Г. Костомарова, Питера Ньюмарка и Джулианы Хаус на вопросы теории перевода. В результате исследования обосновывается необходимость учитывать не только лексическое значение национально-культурных единиц, но и историю, традиции, ценности и образ жизни соответствующего народа.

Ключевые слова: перевод, национальный менталитет, реалия, национальный колорит, лингвокультура, межкультурная коммуникация, описательный перевод, транслитерация, переводческая стратегия.

Abstract

This article examines the problems of conveying national mentality and culture-specific items in translation. It explores the relationship between national mentality, language, and culture, as well as the distinctive features of culture-specific items and the linguistic and cultural challenges involved in translating them. The main translation techniques, including transliteration, transcription, descriptive translation, explanation, analogy, and calque translation, are discussed through examples from the Uzbek language. The article also considers the contributions of scholars such as G‘aybulla Salomov, Ergash Ochilov, E. M. Vereshchagin, V. G. Kostomarov, Peter Newmark, and Juliane House to translation studies. The study emphasizes that translators should preserve not only the lexical meanings of culture-

specific items but also the historical, social, and cultural information associated with them.

Keywords: translation, national mentality, culture-specific items, national identity, cultural context, intercultural communication, descriptive translation, transliteration, translation strategies.

KIRISH

Bugungi globallashuv davrida xalqlar o‘rtasidagi siyosiy, iqtisodiy, ilmiy va madaniy aloqalarning kengayishi tarjimaning jamiyat hayotidagi ahamiyatini yanada oshirmoqda. Turli tillarda so‘zlashuvchi xalqlar o‘rtasida axborot almashinuvi, ilmiy tajriba va madaniy merosni o‘zaro yetkazish jarayonida tarjima muhim vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Tarjima orqali bir xalqning adabiyoti, tarixi, urf-odatlari, qadriyatlari va dunyoqarashi boshqa xalq vakillariga tanishtiriladi. Biroq bu jarayon faqat bir tildagi so‘z va grammatik shakllarni boshqa tilga almashtirishdan iborat emas. Tarjima, avvalo, ikki til va madaniyat o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni ifodalovchi ijodiy hamda lingvomadaniy jarayondir.

Har bir til muayyan xalqning tarixiy taraqqiyoti, ijtimoiy hayoti, ma’naviy qadriyatlari va turmush tarzi bilan chambarchas bog‘liq. Til birliklarida xalqning ko‘p asrlik tajribasi, dunyoni idrok etish xususiyatlari, urf-odatlari va jamiyatdagi munosabatlari o‘z aksini topadi. Shu sababli bir tildagi so‘z yoki iborani boshqa tilga tarjima qilishda uning lug‘aviy ma’nosini bilishning o‘zi yetarli bo‘lmasligi mumkin. Ayrim so‘zlar muayyan madaniyatga xos tarixiy, ijtimoiy yoki ramziy ma’nolarni ham ifodalaydi. Bunday birliklarni to‘g‘ri anglash va tarjimada qayta yaratish tarjimondan til bilimlari bilan bir qatorda, madaniyatlararo tafakkur va keng dunyoqarashni ham talab qiladi.

Mazkur masalada milliy mentalitet tushunchasi alohida ahamiyatga ega. Milliy mentalitet muayyan xalqning dunyoni anglash va idrok etish tarzi, qadriyatlari, urf-

odatlari, an’analari, xulq-atvori hamda hayotga munosabatini ifodalaydi. U xalqning kundalik turmushida, muloqot madaniyatida, ijtimoiy munosabatlarida, badiiy ijodida va tilida namoyon bo‘ladi. Masalan, o‘zbek xalqiga xos mehmondo‘stlik, kattalarga hurmat, qarindoshlik rishtalariga e’tibor, qo‘ni-qo‘shnichilik va jamoaviy hamkorlik kabi qadriyatlar ko‘plab til birliklarida o‘z ifodasini topgan. «Mahalla», «hashar», «kelin salom» va «gap-gashtak» kabi tushunchalar nafaqat muayyan faoliyat yoki ijtimoiy hodisani, balki o‘zbek xalqining madaniy hayoti va o‘zaro munosabatlariga xos xususiyatlarni ham aks ettiradi.

Milliy mentalitetni tarjimada to‘g‘ri ifodalash masalasi, ayniqsa, badiiy adabiyot tarjimasida dolzarb hisoblanadi. Badiiy asarda qahramonlarning nutqi, kiyim-kechagi, yashash muhiti, o‘zaro munosabatlari, urf-odatlari va kundalik faoliyati orqali muayyan xalqning milliy qiyofasi yaratiladi. Agar tarjimon ana shu xususiyatlarni yetarli darajada hisobga olmasa, asarning mazmuni qisman saqlangan taqdirda ham, undagi milliy ruh va madaniy muhit susayishi mumkin. Aksincha, milliy-madaniy birliklarni o‘rinli va izchil tarjima qilish asarning badiiy ta’sirchanligini oshiradi hamda boshqa xalq o‘quvchisiga begona madaniyatni yaxshiroq anglash imkonini beradi.

Milliy mentalitet bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan yana bir muhim tushuncha — realiyalardir. Realiyalar muayyan xalq yoki mamlakatning tarixi, geografiyasi, moddiy va ma’naviy madaniyati, urf-odatlari hamda ijtimoiy hayotiga xos bo‘lgan narsa-hodisalar va tushunchalarni ifodalovchi til birliklaridir. Masalan, o‘zbek tilidagi «do‘ppi», «chopon», «beshik», «suzani», «sumalak», «palov» va «Navro‘z» so‘zlari o‘zbek madaniyati bilan bevosita bog‘liq. Ularni boshqa tilga tarjima qilishda oddiy lug‘aviy muqobilni tanlash har doim ham yetarli bo‘lmaydi. Chunki bunday birliklar ortida xalqning tarixi, turmush tarzi, an’analari va ijtimoiy tajribasi mujassamlashgan.

Masalan, «mahalla» so‘zini ingliz tilidagi neighborhood so‘zi bilan ifodalash ayrim kontekstlarda mumkin. Biroq ushbu inglizcha so‘z, asosan, muayyan yashash hududi yoki qo‘shnichilik muhitini anglatadi. O‘zbek tilidagi «mahalla» tushunchasi esa hududiy ma’nodan tashqari, jamoaviy hamkorlik, o‘zaro yordam, ijtimoiy mas’uliyat va an’anaviy munosabatlarni ham qamrab oladi. Demak, tarjimon matnning mazmuni va vazifasiga qarab, ushbu so‘zni asl shaklida saqlashi, izoh bilan berishi yoki tavsifiy tarjimadan foydalanishi mumkin.

Tarjimashunoslikda milliy-madaniy birliklarni ifodalash masalasi ko‘plab olimlar tomonidan o‘rganilgan. Jumladan, E. M. Vereshchagin va V. G. Kostomarovning til va madaniyat munosabatlariga oid tadqiqotlari til birliklarida saqlanadigan milliy-madaniy axborotni tushunishda muhim ahamiyat kasb etadi. Peter Newmark madaniy birliklarni tarjima qilish masalasiga alohida e’tibor qaratib, ularni madaniy muhit bilan bog‘liq turli guruhlar asosida tahlil qilgan. O‘zbek tarjimashunosligida esa G‘aybulla Salomovning tarjima nazariyasi, milliy kolorit va badiiy tarjima masalalariga oid ishlari, shuningdek, Ergash Ochilovning tarjima nazariyasi va amaliyotiga bag‘ishlangan tadqiqotlari mazkur yo‘nalish uchun muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, milliy-madaniy birliklarni tarjima qilishda mazmunning aniqligi, milliy o‘ziga xoslikning saqlanishi va tarjima matnining boshqa til o‘quvchisi uchun tushunarli bo‘lishi o‘rtasida muvozanatni ta’minlash zarur. Tarjimon bir tomondan asliyatdagi madaniy ma’lumotni saqlashi, ikkinchi tomondan esa o‘quvchining til va madaniyatga oid bilimlarini hisobga olishi kerak. Shu nuqtayi nazardan, milliy mentalitet va realiyalar tarjimasini o‘rganish tarjima nazariyasi va amaliyotining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Ushbu maqolaning maqsadi tarjimada milliy mentalitet va realiyalarning o‘ziga xos xususiyatlarini ochib berish, ularni boshqa tilga o‘girishda uchraydigan asosiy muammolarni tahlil qilish hamda samarali tarjima usullarini misollar asosida

yoritishdan iborat. Mazkur maqsadga erishish uchun milliy mentalitet va realiya tushunchalarining mazmuni izohlanadi, o‘zbek tilidagi milliy-madaniy birliklar tahlil qilinadi, tarjima usullarining imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi va tarjimonning madaniyatlararo muloqotdagi o‘rni asoslab beriladi.

1. Milliy mentalitet va uning tarjimadagi ahamiyati

Milliy mentalitet xalqning tarixiy taraqqiyoti, ijtimoiy tajribasi, urf-odatlari, qadriyatlari va dunyoqarashi asosida shakllanadigan murakkab tushunchadir. U muayyan xalq vakillarining voqelikni idrok etishida, kundalik hayotida, muloqot usullarida va ijtimoiy munosabatlarida namoyon bo‘ladi. Milliy mentalitet til bilan uzviy aloqada bo‘lib, xalqning madaniy xususiyatlarini ifodalovchi ko‘plab so‘zlar, iboralar va nutqiy shakllarda aks etadi.

O‘zbek xalqining milliy mentalitetida mehmondo‘stlik, kattalarga hurmat, oilaviy qadriyatlarga sadoqat, qo‘ni-qo‘shnichilik munosabatlari va jamoaviy hamkorlik muhim o‘rin tutadi. Bu xususiyatlar «mehmon otangdan ulug‘», «hashar», «mahalla» kabi tushunchalar va iboralarda namoyon bo‘lishi mumkin. Bunday birliklar xalqning faqat til boyligini emas, balki uning tarixiy va ijtimoiy tajribasini ham ifodalaydi.

Tarjima jarayonida milliy mentalitetni yetkazish uchun tarjimon asliyatdagi birlikning bevosita ma’nosi bilan cheklanmasdan, uning matndagi vazifasi va madaniy mazmunini ham aniqlashi kerak. Masalan, o‘zbek tilida kattalarga «aka», «opa», «amaki», «xola» yoki «ustoz» deb murojaat qilish faqat qarindoshlikni bildirish uchun emas, balki hurmat va samimiy munosabatni ifodalash uchun ham qo‘llanadi. Ingliz tilida esa bu murojaatlarning barchasini bir xil shaklda ifodalash imkoniyati mavjud emas.

Shu sababli tarjimon vaziyatga qarab, Mr., Ms., Sir yoki Professor kabi murojaat shakllaridan foydalanishi, ism orqali murojaat qilishi yoki asliyatdagi murojaatni

boshqa vositalar bilan ifodalashi mumkin. Bunda qahramonlar o‘rtasidagi munosabat, ularning yoshi, ijtimoiy mavqei va muloqot vaziyati hisobga olinishi lozim.

Milliy mentalitetni tarjimada to‘g‘ri aks ettirishning muhim sharti — til va madaniyat o‘rtasidagi munosabatni chuqur anglashdir. Tarjimon madaniy farqlarni e’tiborsiz qoldirsa, matnning ayrim ma’nolari noto‘g‘ri talqin qilinishi yoki asliyatdagi ruhiy va ijtimoiy xususiyatlar yo‘qolishi mumkin.

2. Realiyalar tushunchasi va ularning asosiy xususiyatlari

Realiyalar muayyan xalqning moddiy, ma’naviy, tarixiy yoki ijtimoiy hayotiga xos bo‘lgan narsa-hodisalarni ifodalovchi so‘z va birikmalardir. Ularning asosiy xususiyati shundaki, ular muayyan madaniyatga oid ma’lumotlarni o‘zida mujassamlashtiradi va boshqa tillarda har doim ham to‘liq muqobilga ega bo‘lavermaydi.

O‘zbek tilidagi realiyalarga quyidagilarni misol qilish mumkin: • Do‘ppi — o‘zbek milliy kiyim-kechak madaniyatiga mansub bosh kiyim. • Chopon — an’anaviy ustki kiyim turi. • Mahalla — hududiy birlik bo‘lish bilan birga, o‘zaro munosabatlar va jamoaviy hayot bilan bog‘liq ijtimoiy muhit. • Hashar — odamlarning umumiy manfaat yo‘lida ixtiyoriy ravishda birgalikda mehnat qilishi. • Sumalak — Navro‘z an’analari bilan bog‘liq milliy taom. • Navro‘z — bahor va yangilanish bilan bog‘liq qadimiy bayram. • Kelin salom — o‘zbek to‘y marosimlaridan biri. • Beshik — chaqaloqni yotqizish uchun mo‘ljallangan an’anaviy buyum. • Suzani — an’anaviy kashtachilik mahsuloti. • Palov — o‘zbek oshxonasida alohida o‘rin tutadigan taom.

Ushbu birliklarning ayrimlari boshqa xalqlarga ham tanish bo‘lishi mumkin. Biroq ularning milliy madaniyatdagi vazifasi va mazmuni har doim ham boshqa tilda mavjud bo‘lgan tushunchalar bilan to‘liq mos kelmaydi.

Peter Newmark madaniy birliklarni tahlil qilishda geografik muhit, moddiy madaniyat, ijtimoiy hayot, tashkilotlar, urf-odatlar va kundalik faoliyat bilan bog‘liq tushunchalarga e’tibor qaratadi. Uning yondashuvi tarjimonga madaniy birliklarning turini aniqlash va ularni tarjima qilishda mos usulni tanlash imkonini beradi.

Masalan, «do‘ppi» so‘zini ingliz tilidagi hat so‘zi bilan tarjima qilish umumiy ma’noni bildirishi mumkin, biroq milliy xususiyatni yetarlicha ochib bermaydi. Traditional Uzbek skullcap shaklidagi tavsifiy tarjima esa buyumning turi va madaniy mansubligini aniqroq ifodalaydi.

Xuddi shuningdek, «chopon» so‘zini oddiy coat shaklida berish uning an’anaviy o‘zbek kiyimi ekanligini to‘liq anglatmaydi. Traditional Uzbek robe shakli esa o‘quvchiga ushbu kiyimning milliy xususiyati haqida ko‘proq ma’lumot beradi.

Demak, realiyalarni tarjima qilishda ularning lug‘aviy ma’nosi bilan bir qatorda, madaniy mansubligi va matndagi vazifasi ham hisobga olinishi zarur.

3. Realiyalarni tarjima qilishning asosiy usullari

Realiyalarni tarjima qilishda yagona usuldan foydalanish har doim ham samarali bo‘lavermaydi. Tarjimon matnning janri, mazmuni, o‘quvchilar auditoriyasi va madaniy birlikning ahamiyatiga qarab turli strategiyalarni tanlaydi. Eng ko‘p qo‘llanadigan usullar quyidagilardan iborat.

3.1. Transliteratsiya va transkripsiya

Transliteratsiya — bir yozuv tizimidagi harflarni boshqa yozuv tizimidagi mos harflar bilan ifodalash usuli. Transkripsiya esa so‘zning talaffuzini boshqa til vositalari orqali aks ettirishga asoslanadi. Amaliy tarjimada bu usullar milliy birlik nomini tarjima qilmasdan saqlash imkonini beradi.

Masalan: Navro‘z → Navruz; mahalla → mahalla; sumalak → sumalak.

Bu usullarning asosiy afzalligi milliy koloritni saqlash va tarjima matnida asliyat madaniyatiga xos birlikni ko‘rsatishdan iborat. Biroq mazkur so‘zlar tarjima o‘quvchisiga notanish bo‘lsa, ularning mazmunini tushunish qiyinlashishi mumkin. Shu sababli birinchi qo‘llanishda qisqa izoh berish maqsadga muvofiqdir.

3.2. Tavsifiy tarjima

Tavsifiy tarjimada milliy birlikning nomi yoki uning yonida mazmunini ochib beruvchi tavsif qo‘llanadi. Bu usul boshqa tilda bevosita muqobili mavjud bo‘lmagan tushunchalarni izohlashda samaralidir.

Masalan: do‘ppi → a traditional Uzbek skullcap; chopon → a traditional Uzbek robe; hashar → traditional community voluntary work.

Tavsifiy tarjima o‘quvchiga realiyaning mohiyatini tushunishga yordam beradi. Shu bilan birga, haddan tashqari uzun tavsif matnning ravonligiga salbiy ta’sir qilishi mumkin. Shuning uchun tavsifning hajmi va mazmuni matnning maqsadiga mos bo‘lishi kerak.

3.3. Izohlash usuli

Ba’zi realiyalarning mazmunini bir yoki ikki so‘z bilan to‘liq ifodalashning imkoni bo‘lmaydi. Bunday vaziyatda realiya asl shaklida saqlanib, uning mazmuni qisqa izoh orqali ochib beriladi.

Masalan: “Hashar is a traditional Uzbek practice in which community members voluntarily work together to help one another or improve their neighbourhood.”

Ushbu misolda «hashar» so‘zi saqlangan va uning ijtimoiy mazmuni ingliz tilida tushuntirilgan. Bu usul, ayniqsa, ilmiy matnlar, madaniy maqolalar va boshqa xalq vakillariga mo‘ljallangan axborot materiallarida samarali hisoblanadi.

3.4. Analogiya

Analogiya usulida tarjimon manba tilidagi birlikka tarjima tilida vazifasi yoki ma’nosi jihatidan yaqin bo‘lgan birlikni tanlaydi. Bu usul matnning tushunarliligini oshirishi mumkin. Biroq madaniy jihatdan farq qiluvchi tushunchalarni o‘zaro tenglashtirish ayrim hollarda asliyatdagi milliy xususiyatlarning yo‘qolishiga olib keladi.

Shuning uchun analogiyadan foydalanishda ikki madaniyatga xos birliklarning o‘xshash va farqli jihatlari hisobga olinishi lozim. Agar tanlangan muqobil asliyatdagi tushunchani noto‘g‘ri talqin qilishga sabab bo‘lsa, tavsifiy tarjima yoki izohlash usulidan foydalanish ma’qul.

3.5. Kalkalash

Kalkalash — manba tilidagi birlikning tarkibiy qismlarini tarjima tilidagi mos so‘zlar yordamida qayta yaratish usuli. Ushbu usul ayrim birikmalarni tarjima qilishda qo‘l keladi. Biroq barcha realiyalarni so‘zma-so‘z tarjima qilish mumkin emas.

Chunki milliy-madaniy birliklarning mazmuni ko‘pincha ularning tarkibiy qismlaridangina emas, balki tarixiy va ijtimoiy vazifasidan ham kelib chiqadi. Shu sababli kalkalash natijasida hosil bo‘lgan birikma tarjima tilida tabiiy eshitilishi va asliyat ma’nosini to‘g‘ri ifodalashi kerak.

Umuman olganda, tarjima usulini tanlashda realiyaning xususiyati, matnning maqsadi, o‘quvchining madaniy bilimi va milliy koloritni saqlash zarurati birgalikda hisobga olinishi lozim.

4. Milliy koloritni tarjimada saqlash masalasi

Milliy kolorit — muayyan xalqning o‘ziga xos madaniy va ijtimoiy xususiyatlarini namoyon etuvchi belgilar majmuasidir. U kiyim-kechak, taomlar,

uy-joy, urf-odatlar, bayramlar, tarixiy nomlar, ijtimoiy munosabatlar va nutqiy shakllar orqali yuzaga chiqadi.

Badiiy asarda milliy kolorit qahramonlarning yashash muhiti, nutqi, xatti-harakati va boshqa obrazlar bilan munosabatlarida namoyon bo‘ladi. Tarjimon ushbu belgilarni e’tiborsiz qoldirsa, asarning milliy o‘ziga xosligi susayishi mumkin.

O‘zbek tarjimashunosligida G‘aybulla Salomov milliy xususiyatlar va badiiy tarjima masalalarini o‘rganishga katta hissa qo‘shgan. Uning tarjima nazariyasiga oid ishlarida asliyatning mazmuni, badiiy xususiyatlari va milliy ruhini boshqa tilda qayta yaratish muammolari muhim o‘rin tutadi. Ergash Ochilovning tarjima nazariyasi va amaliyotiga bag‘ishlangan qo‘llanmalarida ham tarjima usullari va milliy-madaniy birliklarni ifodalash bilan bog‘liq masalalar yoritilgan.

Masalan, quyidagi jumlani ko‘rib chiqamiz: «U do‘ppi kiyib, mahalladagi hashar tomon ketdi».

Ushbu gapni ingliz tiliga quyidagicha tarjima qilish mumkin: “He put on his traditional Uzbek skullcap and went to take part in a community hashar in the mahalla.”

Tarjimada do‘ppi so‘zi tavsif bilan berilgan, hashar va mahalla birliklari esa asl shakliga yaqin tarzda saqlangan. Bunday yondashuv milliy koloritni yo‘qotmasdan, o‘quvchiga notanish tushunchalarni anglash imkonini beradi.

Agar mazkur birliklar umumiy ma’nodagi so‘zlar bilan almashtirilsa, gapning asosiy mazmuni saqlanishi mumkin, biroq undagi milliy muhit va madaniy ma’lumot kamayadi. Demak, tarjimon matnning mazmuni va badiiy xususiyatlarini hisobga olgan holda, milliy koloritni saqlashga intilishi kerak.

5. Milliy mentalitetning nutq va muloqotda ifodalanishi

Milliy mentalitet faqat realiyalar orqali emas, balki odamlarning nutqidagi murojaat shakllari, odob qoidalari, iboralari va muloqot uslublari orqali ham namoyon bo‘ladi. Turli xalqlarda hurmat, samimiylik, yaqinlik va rasmiylikni ifodalash vositalari bir-biridan farq qilishi mumkin.

O‘zbek tilida «aka», «opa», «amaki», «xola» va «ustoz» kabi so‘zlar qarindoshlik yoki kasbiy munosabatni ifodalash bilan birga, hurmat va samimiy murojaat vositasi sifatida ham qo‘llanadi. Ingliz tilida esa bunday murojaatlarning barchasiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri mos keladigan yagona shakl mavjud emas.

Masalan, «Ustoz, sizdan bir narsani so‘rasam maylimi?» jumlasini ingliz tiliga vaziyatga qarab “Professor, may I ask you something?” yoki “Excuse me, may I ask you something?” shaklida tarjima qilish mumkin. Birinchi variantda murojaat qilinayotgan shaxsning kasbiy maqomi ko‘rsatiladi, ikkinchi variantda esa odobli murojaat umumiy shaklda ifodalanadi.

Demak, tarjimon murojaat birliklarini tarjima qilishda faqat lug‘aviy ma’noga emas, balki so‘zlovchi va tinglovchi o‘rtasidagi munosabatga, vaziyatga va nutqning maqsadiga ham e’tibor berishi zarur.

Juliane House tarjimani turli tillar va madaniyatlar o‘rtasidagi kommunikativ faoliyat sifatida o‘rganadi. Uning tarjima nazariyasiga oid qarashlari tarjimada madaniy va kommunikativ vaziyatni hisobga olish muhimligini ko‘rsatadi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, tarjima matnning mazmunini yetkazish bilan birga, uning qanday vaziyatda va qanday maqsadda qo‘llanayotganini ham hisobga olishi kerak.

Shunday qilib, milliy mentalitetni to‘g‘ri ifodalash uchun tarjimon ikki tilning grammatik va leksik xususiyatlarini bilish bilangina cheklanmasdan, har ikki xalqning muloqot madaniyati va ijtimoiy munosabatlarini ham tushunishi lozim.

6. Realiyalarni tarjima qilishda uchraydigan muammolar

Realiyalarni tarjima qilish jarayonida bir qancha muammolar yuzaga keladi. Ularni aniqlash va to‘g‘ri hal etish tarjima sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Birinchi muammo — to‘g‘ridan-to‘g‘ri muqobilning mavjud emasligi. Masalan, «mahalla» va «hashar» tushunchalarini boshqa tilga bitta so‘z bilan to‘liq tarjima qilish qiyin. Chunki bu birliklar o‘zbek xalqining muayyan ijtimoiy va madaniy tajribasini aks ettiradi.

Ikkinchi muammo — milliy koloritning yo‘qolishi. Realiya umumiy ma’nodagi so‘z bilan almashtirilganda, uning madaniy xususiyatlari to‘liq ifodalanmasligi mumkin. Masalan, «do‘ppi» so‘zini oddiy hat shaklida berish bosh kiyim haqidagi umumiy tasavvurni hosil qiladi, biroq uning o‘zbek milliy kiyimi ekanligini ko‘rsatmaydi.

Uchinchi muammo — tarjima o‘quvchisining madaniy bilimlari bilan bog‘liq qiyinchiliklar. Tarjimon uchun tushunarli bo‘lgan milliy birlik boshqa madaniyat vakiliga notanish bo‘lishi mumkin. Bunday vaziyatda qisqa izoh yoki tavsifiy tarjima zarur bo‘ladi.

To‘rtinchi muammo — so‘zma-so‘z tarjimaning mazmunni buzishi. Ayrim realiyalarni tarkibiy qismlariga ajratib tarjima qilish ularning asl ma’nosini to‘liq aks ettirmaydi. Shu sababli tarjimon birlikning matndagi vazifasi va madaniy mazmunini aniqlashi lozim.

Beshinchi muammo — tarjima matnining tabiiyligi va milliylik o‘rtasidagi muvozanatni saqlash. Realiyaga juda uzun izoh berish matnning ravonligini pasaytirishi mumkin, uni butunlay almashtirish esa milliy xususiyatlarni yo‘qotishi ehtimolini oshiradi. Shuning uchun tarjimon matnning janri va maqsadini hisobga olgan holda eng maqbul yechimni tanlashi kerak.

Ushbu muammolarni hal qilishda realiyani asl shaklida saqlash, tavsifiy tarjimadan foydalanish, qisqa izoh berish yoki kontekstga mos muqobilni tanlash

mumkin. Eng muhimi, tarjima natijasida asliyatdagi madaniy mazmun buzilmasligi va o‘quvchi matnni to‘g‘ri anglay olishi kerak.

7. O‘zbek tarjimashunosligida milliy mentalitet va realiyalar masalasi

O‘zbek tarjimashunosligida milliy xususiyatlarni boshqa tilga yetkazish, badiiy tarjimada milliy koloritni saqlash va madaniy birliklarni ifodalash masalalari muhim ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi.

G‘aybulla Salomov o‘zbek tarjimashunosligining rivojlanishiga katta hissa qo‘shgan olimlardan biridir. Uning «Tarjima nazariyasi asoslari» va «Tarjima nazariyasiga kirish» asarlarida tarjimaning nazariy masalalari, tarjimon mahorati hamda badiiy tarjima bilan bog‘liq muammolar o‘rganilgan. Ushbu asarlar tarjimada milliy xususiyatlarni hisobga olish masalasini o‘rganishda muhim manbalar hisoblanadi.

Ergash Ochilovning «Tarjima nazariyasi va amaliyoti» nomli o‘quv qo‘llanmasi tarjimaning nazariy asoslari va amaliy masalalarini yoritishga qaratilgan. Unda tarjima jarayoniga oid yondashuvlar va tarjima usullarini o‘rganish uchun zarur bo‘lgan nazariy ma’lumotlar berilgan.

E. M. Vereshchagin va V. G. Kostomarovning til va madaniyat munosabatlariga oid tadqiqotlari ham tarjimada milliy-madaniy axborotning o‘rnini tushunishda ahamiyatlidir. Ularning ishlari til birliklari orqali xalqning madaniy tajribasi va dunyoqarashi qanday namoyon bo‘lishini tahlil qilishga yordam beradi.

Peter Newmarkning madaniy birliklarni tarjima qilishga oid qarashlari esa tarjimon uchun realiyalarni turkumlash va ularni tarjima qilish strategiyalarini tanlashda nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Juliane House tomonidan ishlab chiqilgan tarjimani kommunikativ faoliyat sifatida o‘rganish yondashuvi ham tarjimada vaziyat, maqsad va madaniy farqlarni hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi.

Mazkur olimlarning qarashlarini umumlashtirgan holda aytish mumkinki, realiyalar tarjimasi tarjimondan nafaqat til bilimini, balki madaniy tafakkur, kontekstni tahlil qilish va tarjima strategiyalarini to‘g‘ri tanlash ko‘nikmalarini ham talab qiladi. Milliy-madaniy birliklarni tarjima qilishda asliyatga sodiqlik, tushunarlilik va tabiiylik o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash asosiy vazifalardan biridir.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, tarjimada milliy mentalitet va realiyalarni to‘g‘ri ifodalash til va madaniyat o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni chuqur anglashni talab qiladigan jarayondir. Har bir xalqning tili uning tarixiy taraqqiyoti, urf-odatlari, qadriyatlari, turmush tarzi va dunyoqarashini o‘zida aks ettiradi. Shu sababli tarjimon biror matnni boshqa tilga o‘girishda faqat so‘zlarning lug‘aviy ma’nosini emas, balki ular orqali ifodalangan milliy-madaniy axborotni ham yetkazishi kerak.

Milliy mentalitet xalqning o‘ziga xos fikrlash tarzi, qadriyatlari va ijtimoiy munosabatlarini ifodalasa, realiyalar shu madaniyatga xos narsa-hodisalar va tushunchalarni nomlaydi. «Do‘ppi», «chopon», «mahalla», «hashar», «sumalak» va «Navro‘z» kabi birliklar o‘zbek xalqining madaniy hayoti bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ularni boshqa tillarga tarjima qilishda alohida yondashuv talab etiladi.

Realiyalarni tarjima qilishda transliteratsiya, transkripsiya, tavsifiy tarjima, izohlash, analogiya va kalkalash kabi usullardan foydalanish mumkin. Biroq ularning har biri muayyan vaziyatda samarali bo‘lib, barcha matnlar uchun bir xil darajada mos kelavermaydi. Tarjimon realiyaning mazmuni, matndagi vazifasi, janr xususiyatlari va o‘quvchining madaniy bilimlarini hisobga olgan holda eng maqbul usulni tanlashi zarur.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, milliy-madaniy birliklarni umumiy ma’nodagi so‘zlar bilan almashtirish matnni tushunarli qilishi mumkin, biroq uning milliy

ruhini susaytirishi ehtimoli mavjud. Aksincha, realiyani asl shaklida saqlash va zarur hollarda izoh berish milliy koloritni yetkazish imkonini oshiradi. Shu bilan birga, izohning ortiqcha bo‘lishi matnning tabiiyligiga salbiy ta’sir ko‘rsatmasligi kerak.

Demak, tarjimonning asosiy vazifasi milliylik va tushunarlilik, asliyatga sodiqlik va tarjima matnining tabiiyligi o‘rtasida muvozanatni ta’minlashdan iborat. Buning uchun u ikki tilning leksik va grammatik xususiyatlarini bilishi bilan bir qatorda, tegishli xalqlarning tarixi, madaniyati, urf-odatlari va muloqot qoidalarini ham chuqur anglashi lozim.

Umuman olganda, milliy mentalitet va realiyalar tarjimasi bir xalqning madaniy merosi hamda dunyoqarashini boshqa xalq vakillariga yetkazuvchi muhim vositadir. Bunday tarjima madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishga, xalqlarning o‘zaro tushunishini mustahkamlashga va milliy qadriyatlarning xalqaro miqyosda tanilishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Salomov G‘. Tarjima nazariyasiga kirish. — Toshkent: O‘qituvchi, 1978.

2. Salomov G‘. Tarjima nazariyasi asoslari. — Toshkent: O‘qituvchi, 1983.

3. Ochilov E. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. O‘quv qo‘llanma. — Toshkent, 2012.

4. Vereshchagin E. M., Kostomarov V. G. Язык и культура: три лингвострановедческие концепции: лексического фона, рече-поведенческих тактик и сапиентемы. — Москва: Индрик, 2005.

5. Newmark P. A Textbook of Translation. — New York: Prentice Hall, 1988.

6. House J. Translation Quality Assessment: Past and Present. — London: Routledge, 2015.